

колегіуму. Очевидно, латинська мова у цих закладах відігравала основну роль, адже у цій частині на території Угорського королівства вона була мовою діловодства, науки та літератури.

Буквар 1799 р., окрім названого в інших букварях, містить ще таблицю множення, а також правила поведінки та етикету. Останні, на відміну від решти тексту, написані гражданкою. Буквар з кінця XVIII ст. помітно відрізняється від попередніх зрелищним значенням розуміння ролі етикету та поведінкових норм у суспільстві. Таким чином, у букварях виразно відображаються суспільні процеси, які у цьому часі все більше орієнтувалися на досягнення світської освіти. Адже зростання кількості освічених людей ставало тим елементом, який зумовлював і розвиток культури. Очевидно, що початкове опрацювання матеріалу не претендує на вичерпність висновків, а тільки передбачає подальший детальний аналіз поданого матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко П. Історична морфологія української мови: нариси із словозміни та словотвору. – Ужгород, 1960.
2. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 1. – Спр. 1636. Звернення Мукачівського єпископа Ольшавського до австрійської імператриці про організацію єпархіальних шкіл. 1760. – 3 арк.
3. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 1. – Спр. 1867. Декрет австрійської імператриці Марії-Терезії про дозвіл відкриття типографії та нових шкіл на території помість графа Шенборна. 1763. – 1 арк.
4. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 1. – Спр. 2094. Інформація про відкриття нових і стан старих єпархіальних шкіл (7.03.1768 – 25.11.1768). – 19 арк.
5. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 1. – Спр. 2679. Лист жупана Кароль Антонія про велику турботу єпископа Бачинського про Унгарську гімназію (26.06.1778). – 2 арк.
6. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 1. – Спр. 2684. Справа про дозвіл друкування книг і «Катехизиса» для греко-католиків на руській і румунській мовах (26.06.1778 – 23.10.1778). – 6 арк.
7. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 1. – Спр. 2685. Повідомлення Пожоньської королівської ради про пересилку 600 екземплярів «Ізборника» (2.07.1778). – 2 арк.
8. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 5. – Спр. 1397. Програма з руської мови, складена директором унгарської учительської семінарії (6.04.1796). – 3 арк.
9. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 1. – Спр. 2779. Лист Пожоньської королівської ради про видання катехизису на слов'янській, угорській і німецькій мовах (11.03.1779). – 2 арк.
10. Лучкай М. Історія карпатських русинів у 6 т.: Т. III. – Ужгород: Закарпаття, 2002. – С. 46.
11. Лучкай М. Історія карпатських русинів у 6 т.: Т. III. – Ужгород: Закарпаття. – 2002. – С. 122.
12. Мольнар М. Словаки і українці. Причинки до словацько-українських літературних взаємин з додатком документів. – Братислава: Словацьке пед. вид-во в Братиславі, 1965. – С. 118-158.
13. Німчук В. Лексикон словеноросійський Памви Беринди. – К., 1961. – 271 с.
14. Павленко Г. В. Історія Мукачева. – Ужгород: Патент, 1998. – С. 251.
15. Пап С. Історія Закарпаття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. – Т.3. – 215с.
16. Удварі І. Букварь языка рускаго / І. Удварі. – Репринт. видан. 1746 р. – Ньїредьгаза, 1998.
17. Удварі І. Букварь языка рускаго / І. Удварі. – Репринт. видан. 1799 р. – Ньїредьгаза, 1998.

УДК 930(477.87)

Іван МІСЬКОВ,

*доцент, кандидат історичних наук,
Закарпатський художній інститут,
м. Ужгород, Україна*

СФРАГІСТИКА В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ

**Т. ЛЕГОЦЬКОГО, Я. ШТЕНБЕРГА,
О. ФІЛІПОВА**

Міськов І. А. Сфрагістика у науковій спадщині Т. Легоцького, Я. Штенберга, О. Філіппова. Автор на основі доступних джерел робить спробу оцінити сфрагістику в науковій спадщині Т. Легоцького (1830-1915), Я. Штенберга (1924-1992), О. Філіппова (1958-2013). Т. Легоцький подав змістовну інформацію про печатки населених пунктів сучасної Закарпатської області, десятки з яких були у його колекції, а нині зберігаються у фондах Закарпатського краєзнавчого музею. Я. Штенберг та О. Філіппов продовжили його справу.

Ключові слова: дослідник, комітат, символ, герб, сфрагістика, печатка, відбиток печатки, семіотика.

Міськов И. А. Сфрагистика в научном наследии Т. Легоцкого, Я. Штенберга, А. Филиппова. Автор на основе доступных источников делает попытку оценить сфрагистику в научном наследии Т. Легоцкого (1830-1915), Я. Штенберга (1924-1992), А. Филиппова (1958-2013). Т. Легоцкий навел содержательную информацию о печатках населенных пунктов современной Закарпатской области, десятки которых были в его коллекции, а сегодня хранятся в фондах Закарпатского краеведческого музея. Я. Штенберг и О. Филиппов продолжили его дело.

Ключевые слова: исследователь, комитат, символ, герб, сфрагистика, печать, оттиск печати, семиотика.

Miskov I. The sphragistics in the scientific heritage of T. Legotsky, J. Stenberg, A. Filippov. The author of this article, on the basis of available sources, has made an attempt to assess sphragistics in the scientific heritage of T. Legotsky (1830-1915), J. Shtenberg (1924-1992), A. Filippov (1958-2013). T. Legotski in his scientific publications on the seals (prints) of Beregszasz (Beregovo), Muncach (Mukachevo), Bereg comitat, settlements of modern Transcarpathian region gave a very informative information: description and legends of the seals, their prints, the principal characters in the field of the seal, year of the seal application. However, the researcher does not necessarily indicate the size (diameter) of the seals, dozens of which were actually in the private collection of T. Legotsky and are now kept in the collections of the Transcarpathian Ethnographical Museum. Professor J. Shtenberg, basing on the works of T. Legotsky, published in the newspaper «News of Transcarpathia» a number of articles devoted to sphragistics of towns and Bereg, Maramorosh, Uhocha, Ung comitats, which are today modern Transcarpathian region. A. Filippov gave different names of villages, the town of Mukachevo, statistics on the composition of the population, made a description of seals of modern Mukachevo district, of the Transcarpathian region, the settlements of which were part of the Bereg comitat.

Keywords: researcher, comitat, symbol, emblem, sphragistics, seal's print, semiotics.

Постановка проблеми. Сфрагістика і геральдика як наукові дисципліни взаємопов'язані між собою, оскільки перша вивчає печатки (відбиток печатки), а друга – створення, прочитання та пояснення гербів. Останні самі були створені на основі печатки або її відбитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Саме сфрагістика населених пунктів міст і районів сучасного Закарпаття (у середні віки – комітати Берег, Мараморш, Угоча, Унг Угорського королівства, Австрійської імперії) практично не вивчалася. Виняток становлять наукові публікації Тиводара Легоцького [37:720-728; 38:136-137; 39:307-310; 40:443-459; 41:115-118; 42:450-452], Якова Штенберга [21:13; 22:13; 23:11; 24:11; 25:12; 26:11; 27:11; 28:11; 29:12; 30:11; 31:13; 32:11; 33:12; 34:13; 35:11-12; 36:11] та Олексія Філіппова [16:95-97; 17:4; 18:12; 19;20]. Сучасні дослідники, котрі і нині займаються дослідженнями в царині сфрагістики та геральдики Закарпаття та України, неодноразово використовували та посилались на публікації трьох вищеназваних авторів. Серед них – голова Українського геральдичного товариства А. Гречило [1:37-38; 2:84-85], А. Гречило, Ю. Савчук, І. Сварник [2: 74-75, 102, 106-107, 193, 239, 345], В. Ілько [5:209-210], І. Міськов [11: 226-227], І. Міськов та М. Федак [12:218], В. Панченко [13:40, 51, 54, 55, 77, 91, 93, 111, 116, 148, 149, 168, 175], М. Приймич [14:11], В. Куликовський та Б. Мариконь [7:111], Б. Мариконь та В. Ньорба [10:95]. Взагалі нам невідома дослідницька діяльність у області сфрагістики юриста, історика, археолога, етнографа Т. Легоцького [6:291-299; 8:231-232; 9:105-106], професійного історика-гунгаролога Я. Штенберга [15:3-4; 12-17], журналіста О. Філіппова. До речі, Т. Легоцький та О. Філіппов не мали історичної освіти.

Аналіз літератури показав, що практично ніхто не досліджував сфрагістику у науковій спадщині Т. Легоцького, Я. Штенберга, О. Філіппова. Та й взагалі, на початку 90-х рр. минулого століття ім'я Тиводара Легоцького було невідомо широкому загалу, тому що його праці були недоступні. Взятися за перевидання праць Т. Легоцького Валерій Разгулов та Йосип Кобаль. У 1994 р. В. Разгулов видав препринт тритомної «Монографії комітату Берег» Т. Легоцького [40; 41; 42], а через рік Й. Кобаль видав вибрані праці Т. Легоцького [43:300], де у розділі «Сфрагістика» опубліковані статті «Про давню берегівську печатку» [43:137-144] та «Печатки населених пунктів» [43:145-173].

Тому **метою статті**, на основі доступних джерел, є спроба оцінити сфрагістику в науковій спадщині Т. Легоцького (1830-1915), Я. Штенберга (1924-1992), О. Філіппова (1958-2013). На сьогодні відомо, що у фондах Закарпатського краєзнавчого музею (ЗКМ) зберігаються печатки адміністративних установ і населених пунктів комітату Берег з колекції Т. Легоцького, які чекають на дослідників. Стараннями завідувача відділу археології ЗКМ Й. Кобала та завідувача відділу історії О. Кобаль відкрита експозиція, присвячена Т. Легоцькому (1830-1915) з нагоди 70-річчя ЗКМ, де з особистої колекції Т. Легоцького експонуються бронзові печатки Березь-

кого комітату XIX ст., фінансової управи однойменного комітату, печатка старости села того ж комітату, іменні печатки з латинськими літерами «Р.Р.», «Л.Т.», селищ Завидово (1811), Поляна (1844), Копинівці (1844), Плоске (1844), Засоха (1844), Дунковиця (1879), Пасіка (1843), Ільниця (1895), Рапідь (1890).

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1868 р. з'являється перша публікація Т. Легоцького про печатку м. Берегсас (Берегово), опублікована в журналі «Сазадок» [37:720-728], а згодом через п'ять років, вийшла друком публікація про печатку м. Мункач (Мукачево) [38:136-137]. Тиводар Легоцький вперше описав дві старі міські печатки Берегова. Перша печатка була (бронзова основа з мідною ручкою) завбільшки з гусяче яйце та зберігалася в старій коробці, скріпленій печаткою радника. Перша печатка мала круглу форму (приблизно діаметр 3 см), по периметру якої написано: *f.S. hospitum se Luprechtsaz*. Посередині здіймається на задні лапи з відкритою пащею та пелехатим хвостом лев, готовий до нападу. Між лапами лева шестикутна зірка, а зліва від хвоста – півмісяць (Іл. 1). Т. Легоцький стверджував, що перша печатка на чорному воску найстаріша і походить з XIII ст. (1247). На другій печатці викарбувано: «X Si. Hospitum de Lomperthaza». Вона виготовлена зі срібла з мідною ручкою. Всередині печатки зображений вже інший лев до половини з висунутим назовні язиком, але без зірки та півмісяця (Іл. 2, 3). Другу печатку на червоному воску Т. Легоцький відносив до XIV ст. (1342) [37:720-722; 41:115-116]. Щодо печатки м. Мукачево, Т. Легоцький констатував, що вона вперше згадується у привілейованій грамоті, виданій у місті Сасі (Берег) 1376 р. королевою Єлизаветою з правом дозволу гербового зображення у полі печатки Св. Мартіна, захисника місцевої церкви. Печатку Св. Мартіна використовували при завіренні договорів купівлі-продажу виноградників, інших маєтків, оформлення заповітів стосовно спадщини. Кілька століть громада міста користувалася печаткою із зображенням Св. Мартіна, відомостей про яку немає. Тиводар Легоцький згадував дві округлі печатки, які зберігаються у церкві, і ними урочисто завіряли грамоти із заповітами та інші офіційні документи. Ця стара бронзова печатка, у якої стара груба основа 7,9 см у довжину, 2,63 см ширини, 1,9 см завтовшки, знизу округлої форми, 3½ см у довжину і посередині 2½ см у ширину вигравірувано між двома лініями надпис наполовину готичними та лапідарними буквами «Sigillum oppidi Monkasz» [42: 450]. А на самій печатці зображений єпископ Мартін, який стоїть у церковному вбранні, на голові єпископська митра, права рука благословляючи піднята, а у лівій – пастирський посох (Іл. 4). На бронзовій більшій боковій стороні печатки вигравірувано наступне: «Зроблено у суддівство Яноша Батю 1650». Т. Легоцький вважав, що цей боковий надпис значно молодший за саму печатку, бо XV ст. згадується в грамоті від 25 січня 1569 року [42: 451]. Про іншу печатку, яка використовувалася, на думку Т. Легоцького, у 1719 р., відомо її діаметр 2 см,

виготовлена з жовтої міді. На печатці зображений Св. Мартін, справа вигравірувано «Opidi», а зліва – «Monkacs». Такий відбиток печатки на червоному воску зроблений на документі, датованому 1754 р., і так тривало до 1844 р. У цьому році у комітаті Берег почали використовувати печатки з угорським текстом. Відома 3½ см сантиметрова печатка, на якій зображений Св. Мартін на коні, що ділить свій плащ з жебраком. Надпис на печатці «*Szabad: Munkacs város* pecsétie*» (Печатка вільного міста Мукачева 1844).

Також заслуговують на увагу статті Т. Легоцького, присвячені печаткам населених пунктів [40:443-459] та однойменної печатки комітату Берег [40:307-314]. Автор у першій статті констатував, що до середини XVI ст. багато комітатів не мали власної печатки, як це відомо із 62 параграфу закону 1550 р., у якому Державні Збори наказують, що з цього часу всі комітати мають використовувати власні печатки, які виготовлені спеціально для них. Проте до використання печатки комітату Берег головні комітатські міста Мукачево та Берегово користувалися власними печатками: 1376 р. королева Єлизавета дозволила використовувати образ Св. Мартіна як символіку на урядовій печатці, тоді як Берегово у тому ж столітті, ймовірно, отримало символ лева як герб. Великі Береги могли отримати на початку XV ст. голову бика, як символіку, котра у часи короля Сигізмунда була модною, а печатка села (містечка) Бене походить з 1551 р. («Sigillum oppidi Bhene»), Кідьоша – 1610 р., с. Гете – 1689 р., з чого випливає, що у XVI-XVII ст. населені пункти комітату Берег були забезпечені печатками навіть у верховинській руській місцевості, що складалася виключно з кріпаків [40:443].

У XVIII ст. використовували такі печатки, на яких були викарбувані образи (предмети) притаманні цій місцевості, вказуючи на їх специфіку. Т. Легоцький вказував, що на більшості печатей були надписи латинською, рідше угорською і взагалі відсутні руською мовою. У той час надписи на печатках були наступного змісту: «Possessio N...» або «Sigillum N...». У цьому відношенні новий імпульс був наданий Законом 1844 р., який з огляду на всі владні і громадські справи постановив використовувати угорську мову: скоро, навіть у цьому році, у всіх без винятку селах нашого комітату були відлиті та викарбувані однакові 3½ см округлі печатки, таким чином, що всередині печатки розташований герб (образ, символ), самостійно обраний селом, а навколо по колу були викарбувані слова «N. helységének pecsétje. 1844» (печатка населеного пункту N.) [40:444]. Проте Т. Легоцький зазначав, що є п'ять печаток з німецьким надписом: Варпаланко. Б. Розтока, Келеменфолво, Дубі, Синяк та печатки з латинським надписом «Sigillum Zembrelova», також Дароц з 1785 р., Гетен – 1689 р.

Хоча Т. Легоцький не займався питаннями семіотики, але констатував, що кожне село обирало собі предмет (образ), який слугував характерною ознакою місцевості, звідси у гербів (гербових зображень на печатках – *авт.*) такі відмінності та особли-

вості. Переважно характерний предмет обирали з кола природи чи господарства, так з 281 населеного пункту більше як на 50 зображено на печатках господарські емблеми, на 36 – плодоносні та листяні дерева, на 23 – риба, на 10 – свині. Деякі обирали шкідників своїх околиць – ведмедів, вовків, інші обирали різноманітних оленів або домашніх тварин, сонце, зірки тощо. Були й інші зображення: десь собака супроводжує господаря на коні чи чоловік рубає дрова, на інших жінка-господарка збирає гриби у корзину чи загрибає сіно. Помітною є така добра ознака русиномовних греко-католиків, як їхня прив'язаність до святих, як на це вказують іконостаси їх церков, а все ж на гербах зобразили святих тільки Іглінц (Св. Миколай) і Гомок (святий ?), а на печатці римо-католиків с. Варпаланок – Св. Софія тощо. Т. Легоцький підсумував, що у 21 поселенні на гербових печатках зображені різноманітні господарські інструменти: поставлені хрестом коси чи граблі, молотилки, залізний реманент для орання, зображені сокири і пили - 4, 1 сокира, 1 бочка, 1 колесо, 2 колоски, 1 сніп. Сокири зображені на 8, коси та серпи на 9 печатках (гербових), 1 плуг, 1 залізні вила, 1 мотика, 1 виноградар, 1 корзина, 4 рибалки, 4 мисливці, 1 вершник. Щодо образів інших символів, рослин і тварин на печатках, Т. Легоцький подавав наступні дані: на 3 зображені шахта, залізо та молоток, млин на 1, будівлі на 6, баня на 1, фруктові та інші дерева на 35, рослини, різноманітне листя, їх образи є на 7, виноградна лоза та гроно на 8, фрукти на 1. Щодо тварин, то корову або вола зображено на 6, вівця на 2, баран на 3, кінь на 7, коза на 4, павич на 2, гусак на 4, качка на 4, півень на 2, голуб на 6, свиня на 10, лев на 9, ведмідь на 9, вовк на 7, борсук на 2, лисиця на 8, олень на 10, косуля на 5, 1 заєць та 1 білка, птахи на 11, орел на 2, лелека на 3, змія на 1, 1 черепаха та риба на 23 печатках [40:445].

Щодо печатки (герба ?) комітату Берег Т. Легоцький подає нам наступний опис: «Це хрестоподібний круглий, поділений широкими лініями на чотири частини щит, на якому, у першому синьому дворі (мабуть, Тиводар Легоцький мав на увазі поле щита – *авт.*) стоїть ведмідь, друга частина на червоному дворі – виноградна лоза, на третій частині на синьому фоні на дві голови вище розміщена риба, і на четвертій частині видно на червоному дворі (фоні ?) з одного кінця розгалужені три жолуди» [39:307]. Можливо, це був старий герб (печатка) комітату Берег. На думку Т. Легоцького, символи герба цього комітату взято з природи, вказуючи на ті дари природи, якими особливо наділений комітат. Такими є прекрасні та численні дубові і букові ліси, де водяться ведмеді та дикі кабани, а риби на гербі символізують не тільки риб річки Тиса, але й тутешні місцеві озера та болота, виноградна лоза означає розвиток виноградарства, що в комітаті Берег поширений з найдавніших часів [39:307]. Відомо, що у 1567 р. податковий реєстр чотирьох суддів комітату Берег завіряли власними печатками, а з оригіналом реєстру можна ознайомитись у архіві будайської скарбниці (казначейства). Щодо перших комітатських печаток, відповідно до Закону

1550 р., у 1571 р. громада комітату вирішила, що виконавча влада – піджупан, судді, присяжні, нотаріуси мають завіряти однією печаткою підписані документи. Зображення цієї печатки невідоме, проте у фондах Закарпатського краєзнавчого музею (Лл. 5), зберігається печатка Березького комітату XIX ст., подібна до печатки однойменного комітату 1836 р. На жаль, науковці музею не спромоглися бодай би опрацювати легенду печатки, яка знаходиться на виставці під склом, що і утруднює прочитання легенди, на якій частково вдалося прочитати: «Печатка управління окружного начальника комітату Берег».

На думку Т. Легоцького, найдавнішою була печатка з надписом: «Franciscus Rákóczy de Ffieri curavit. Anno.1657.», що належала роду Раковці [39:308]. Пізніше ця печатка була втрачена і замінена новою, у срібному полі якої напис: «Illustrissimus Dominus Sigismundus Csáky de Kerresztszeg, I. Cottus Bereghiensis supremus comes et Stephanus Kajdy, ejusdem I. Cottus O.V. Comes fieri curavit, Anno 1726. Restauratum Anno 1790» [39:309]. За правління імператора Йосифа II (1780-1790) було об'єднано комітати Берег і Угоча, внаслідок чого змінилася печатка. Так, на офіційній печатці судової палати в Берегові об'єднаного комітату Берег-Угоча з гербом Угорщини було вигравірувано круглий надпис: «Judicium subalt (ernum) Comit. Beregien. et Ugocsen. uniti dist. cistyb» [39:309]. Але у 1790 р. дана королем печатка була втрачена та замінена на «нову-стару законну». У 1836 р. угорський король Фердинанд V поповнив дію привілейованої грамоти, згідно з якою подібно до попередніх втрачених привілеїв було затверджено офіційну печатку комітату (Берег), а латинський надпис замінений угорською мовою. Згідно з документом гербова печатка була круглою, поділена срібним хрестом на чотири частини; у першій зображено справа зверху посріблене виноградне гроно із зеленими лозою та листочком на синьому фоні, зверху зліва на червоному полі – позолочений потрійний жолудь з двома зеленими листочками, внизу справа на червоному полі – вліво дивиться золотий ведмідь, що стоїть на задніх лапах, з витягнутими передніми лапами, і насамкінець – останнє синє поле, дві паралельно посріблені риби, одна над одною, що плывуть направо. Ці символи вказують на багатство комітату. Округлий надпис містить наступні слова: «Bereg vármegye pecsétie. 1836».

На початку 90-х років минулого століття зростає інтерес до символів населених пунктів Закарпаття, прогалину про які намагались заповнити публікаціями дослідники Я. Штенберг та О. Філіпов. Проф. Я. Штенберг зосередив свою дослідницьку діяльність на найдавніших населених пунктах Закарпатської області на шпальтах газети «Новини Закарпаття». Саме друга його стаття присвячена печатці м. Мукачева. Я. Штенберг зауважує: «Латинська грамота про надання місту гербової печаті датується 22 травня 1376 р. Вона була складена у місті Бергсас (civitate Zaz) за підписом королеви Угорщини Єлизавети (1300-1380). Грамота невели-

кого формату і за змістом коротка» [21:13]. Згідно з цією грамотою «гості» (hospites) міста Мукачева (villa Munkács) користувалися гербовою печаткою з образом святого мученика Мартіна. Саме відтиск печатки 1376 р. виявлений на документі 1577 р., де на печаті овальної форми зображений священнослужитель з єпископською митрою на голові – Св. Мартін, котрий стоїть у ризі з піднятою рукою для благословення і з палицею у другій руці. Проф. Штернберг подає легенду цієї печатки «Sigillum oppidi Mongacz» (печатка населеного пункту Монгач) [21:13]. У 1844 р., 1903 р. з'являється нова печатка, де Св. Мартін зображений вершником-легіонером. Дуже оригінальними є наступні сфрагістичні розвідки Я. Штенберга про населені пункти Сваляву, Волівець та Нижні Ворота. Зокрема, щодо овальної печатки м. Сваляви 1804 р. (Sigillum opidis Szolyvaalso 1804), де зображений диба лев з шестикутною зіркою та півмісяцем дуже нагадує символи Берегова, що стало приводом до зміни печатки Сваляви у 1843 р., де зображено чоловіка, який ле з глечика мінеральну воду до бочки (Szolyva m(ező) város pecsétie – Печатка містечка Сольва. 1843). На круглій печатці Волівця 1844 р. три загострені дерева з ободком легенди на угорській мові: «Volotz helysegnek pecsetje 1844» (Печатка поселення Волоц 1844). І свого роду унікальною є кругла гербова печатка міста Нижні Верецьки 1844 р. із зображенням крокуючого леопардового лева з піднятою лапою та легендою угорською: «Also Veretzke város pecsetye» (Печатка міста Нижніх Верецьких. 1844) [22:13]. Серед населених пунктів Іршавського району проф. Я. Штенберг опублікував печатки м. Іршава (Ілошва), сіл Ільниці (Ілонцо), Білок (Білке), Імстичева (Містице). Так, на овальній печатці Іршави зображено коло дерева на постаменті чоловіка з шапкою, котрий в правій руці тримає три риби, а навколо зображення напис угорською «Ilosva helyseg» (Поселення Ілошва). Вона, на думку Я. Штенберга, створена в середині XIX ст. Щодо печатки с. Білки, дослідник зазначає: «Печатка 1844 року описана Тиводаром Легоцьким... Справа зображена виноградна лоза, а зліва – фруктове дерево. Напис угорською: «Печатка міста Білки. 1844». У виданому в Будапешті в 1880 році гербовнику з гербами і печатками міст та містечок Угорщини наведена інша печатка – з латинським надписом «Oppidum Bilkei» (містечко Білки). На ній листя дуба і жолуді, а з другого боку – гілка з гронами винограду» [23:12].

Щодо печатки Імстичева, то вона відома з 1844 р. З приводу цього Я. Штенберг висловлював наступне: «Печатка села, складена за правилами феодальної сфрагістики та геральдики, зображує лева, що стоїть на задніх лапах, із шаблею в передніх лапах. Напис угорською умовою: «Печатка поселення Містиче. 1844 (Miszticze helysegnek pecsetje. 1844)» [22:13]. Печатка міста Берегова (Берегсас), на думку Я. Штенберга, могла з'явитися 1376 р. Коли королева Єлизавета надала право користуватися печаткою м. Мукачеву: «Кругла печатка діаметром 3 см зображує лева з відкритою пащею та піднятим хвостом, на задніх лапах, готового до стрибка». Напис

латинською мовою стилізованим готичним шрифтом (S[igillum] hospitum de Luprechtzaz – печать гостей з Лумпрехтсаса). Зліва зображений півмісяць, справа – шестикутна зірка... Друга, менша печать належить до XV ст. (S[igillum] hospitum de Lompertzaza). Серед населених пунктів Берегівського району Я. Штенберг подав опис наступних печаток: «Перша датована печать Варів із 1659 р. На ній нагрудний портрет імператора Австрії Леопольда I (1657-1705), обвитий лавровим вінком і увінчаний дворянською короною... Печать 1659 року збереглася в трьох варіантах, на них той же самий напис латинською мовою "Sigillum oppidi Vary. 1659"» (Печать містечка Вари). На одній із печатей 1659 р. описаний Тиводаром Легоцьким, – вінок, що обвиває портрет, тримають два леви.

У 1844 р. з'являється нова печать із тим же імператорським портретом, проте напис уже угорською мовою «Печать вільного міста Вари.1844» [25:12]; «Печать Берегів належить до найстаріших містечкових і сільських печаток краю. Датуються 1567 роком і зображує бичачу голову... На печатці 1760 року це ж зображення (голова бика – *I. M.*) обвите лавровим листям з написом латинською мовою «Sigillum oppidi 1760» (Печать містечка Берег). На печаті 1794 р. це зображення повторюється з угорським написом «Печать міста Берег» [25:12]; «Найстаріша печатка Косина, що є в нашому розпорядженні, не датована. Судячи із стилю, вона створена у XVIII столітті, на ній зображений щит німецької форми, на ньому – гілка з плодами. Щит увінчаний дворянською короною, над нею рука, що тримає три жолуді. Напис латинською мовою «Oppidum Kaszon» (Містечко Касон). Зовсім інший мотив на продовгуватій печаті 1814 р. Тут зображений лев, що стоїть на задніх лапах, у передній правій лапі якого меч, а в лівій – три жолуді. Напис латинською мовою «Sig(illum) (Nob(illis) Opidi M(ez) Kaszonyiensium. 1814» (Печать двор(янс) містечка М(езе) Касонь. 1814). На новій печатці 1844 року знову інший сюжет. Щит, прикрашений наметом, на ньому виноградна лоза з чотирма гронами, над щитом меч і дворянська корона, а також рука з жолудями. Напис угорською мовою «Печать міста Мезекасонь. 1844» [25:12]; «На старій печаті (Зміївки – *I. M.*) 1551 року зображено щит і на ньому змія, що звивається вгору (це найстаріша серед сільських та містечкових печатей краю). Над щитом напис «Кідьош», тобто «Зміївка». Цей мотив на печаті 1837 року» [25:12].

Щодо печаток сучасного Мукачівського району, Я. Штенберг подав описи відбитків печатей Чинадієва (Сент Міклош), Великих Лучок (Нодь Лучка), Ракошина (Ракош): «Стилізоване зображення замку Б(ерег) Сент Міклош (Лл. 6) ми знаходимо на печаті 1843 року. Над будівлею – ранішнє сонце, а поряд дерево. Напис угорською «Печать поселення Сент-Міклош. 1843» [26:11]; «...печать Великих Лучок датована найімовірніше кінцем XVIII століття, із зображенням кукурудзяного стебла. Напис латинською мовою гласить: «Possesio Nagy Lotska» (поселення Велика Лочка). Три стеблини куку-

рудзи вигравійовані на печаті (Великих Лучок – *I. M.*) 1844 р., де напис поданий угорською мовою [26:11]; «На печаті (Ракошино – *I. M.*) 1844 р. зображені рак і напис: «Печать поселення Ракош. 1844» (Rakos helysegnek pecsétie. 1844)» [26:11]. Також Я. Штенберг описав печатки приміських сіл Мукачева. Серед них – Оросвигово (Росвигово – *I. M.*) Підмонастир, Паланок, Підгород, Підгоряни, Шелестово, Фрідешов: «На печатці Оросвигова зображені дві риби, що пливають у різні сторони. Риби найчастіше фігурують на сільських печатках краю. Це зображення свідчить про рибні багатства Латориці, на березі якої розкинулося село. На жаль, сажевий відтиск печаті в колекції обласного краєзнавчого музею низької якості. На реконструйованому зображенні риби значно крупніші, ніж на відтиску. Напис угорською мовою: «Печать поселення Оросвигово» [27:11]; на печаті села Підмонастир (Клоштромольйо – *I. M.*) зображено дворянську корону, обрамлену вінком із дубового листя, і над короною голуб. Угорський напис гласить: «Печать поселення Клаштромаля (Підмонастир)» [27:11]. Відома печатка с. Паланок – напис німецькою мовою: «Община при фортеці Паланк. 1720» [27:11]. На печаті (Підгорода) 1844 р. стилізоване зображення фортеці, що височіє над селом. Напис угорською мовою: «Печать поселення Вараля. 1844» [27:11]. Печать 1844 р. (Підгоряни – *I. M.*) зображує виноградний кущ з багатими плодами... Напис угорською мовою: «Печать поселення Подгерінг. 1844» [27:11]. На печаті Шелестова 1844 р. зображено жеребця, який скаче. Напис угорською мовою: «Печать поселення Шелестова. 1844». Незвичною є печать Фрідешова кінця XIX ст., яка повністю відходить від канонів класичної геральдики. На малюнку без щита чи рамки зображені схрещені молот і кувалда, а внизу напис угорською мовою: «Печать поселення Фрідешова» [27:11].

Заслужують на увагу сфрагістичні дослідження Я. Штенберга печаток м. Ужгорода, Чопа, Середнього, Великої Доброні, Радванки та Доманинець. Щодо печатки м. Ужгород, то Я. Штенберг виявив її у Національному архіві Угорщини за допомогою угорських колег навесні 1991 р. Ось що з цього приводу пише Я. Штенберг: «І ось першого дня весни, 22 березня, перед нами розпустилося листя старого міського герба. Який ми так довго шукали. З безпосередньою допомогою угорського вченого на нашому столі опинилося більше 10 листів XVI–XVII століть з підписами тодішніх міських старост. На 6 із них періоду 70-90-х років XVI століття була печать 1561 року. Найбільш чітко її контури вималювалися на документі, написаному угорською мовою і підписаному старостою Больдижаром (це ім'я) Кальмаром рівно 400 років тому – 14 квітня 1591 року за старим календарем... На старій печаті, реконструйованій запрошеним нами художником, на підставі всіх виявлених відтисків – а вони зроблені не на воску, а на папері темнішого кольору – зображена гілка з чотирма листками, праворуч зверху намальовану зірку, а вгорі виведено слово WNG (голосний «у» позначався подвійною буквою

«в» латинського алфавіту) (Іл. 7). Через що змінювалася в 1635 році стара печатка новою – сказати важко. У всякому разі зображена тут виноградна лоза більш прив'язана до місця, яке славилося своїми виноградними насадженнями, що оточували місто зусібіч. Латинський напис нової печатки однозначно свідчить про міський статус поселення: *Sigillum civitas de Ung* (Печатка міста Унг. 1635 рік) – гласить переклад цього тексту [28:11]. З кінця XVIII ст. відома печатка Чопа: людина у човні з веслом на ріці Тиса з угорським написом: *Csar hely(ség) pets(ete)* (Печатка поселення Чоп) [29:12]. На печатці Середнього 1860 р. зображено вівцю, у першій нозі якої прапор з хрестом, а навколо зображення напис латиною: «Печатка містечка Середнє. 1860» [29:12]. Щодо печатки Великої Доброні, Я. Штенберг повідомляв наступне: «Печатка 1844 року, на якій зображено гілку дуба і дві риби, описав Тиводар Легоцький у 1881 році. Легоцький не знав про печатку 1777 року, яку відтворюємо з документа 1818 року, люб'язно представленого нам журналістом Калманом Моріцом, який готує нарис про минуле рідного села. Сюжет цієї печатки гранично простий. На лівому боці зображено рибу, а справа дата 1777 рік. Латинський напис гласить: «*rosesio Nag Dobron*» (Поселення Велика Добронь) [29:12]. На печатці с. Дравці зображено дерево і напис угорською: «Печатка поселення Дароц» [29:12]. Печатка с. Радванка відома з кінця XVIII ст., на ній примітивно зображено хатину, біля якої людина, напис по-угорськи: «Печатка поселення Радванц» [29:12]. Щодо печатки с. Доманинці, Я. Штенберг повідомляв: «Печатка кінця XIX століття виявлена в обласному державному архіві Закарпатської області (фонд 4, опис 15, од. зб. 2630). Вона не становить собою інтересу, оскільки на ній нема зображення. Текст угорською мовою: «Печатка Альшо Домоня» [29: 12].

Серед відбитків печаток сучасного Перечинського району Я. І. Штенберг описав печатки наступних населених пунктів: Перечина («Перша відома нам печатка Перечина датується 1823 роком. На цій двоступінчатій емблемі примітивний малюнок. У верхній її частині зображено церкву і три дерева, у нижній частині – людська постать, очевидно, це робітник, зайнятий випалюванням вапна. Напис угорською мовою: «*Peresin helseg pecset*» (Печатка поселення Перечин). Цей сюжет зображений професійним гравером на печатці Перечина 1873 року); Сімера (на печатці 1857 року зображений віл, що несе щит (червоного кольору), а над ним три ножі (чи ложки), а ще вище лавровий вінок, навколо печатки напис угорською мовою: «*Oszimira pecse(ete)*. 1857» (Печатка Старого Сімира. 1857); Порошкова та Дубриничів (збереглася печатка Порошкова 1857 року. На ній постать селянина в характерному вбранні того часу. У правій руці риба, найчастіше зображувана на сільських печатках краю. У лівій, піднятій руці селянина невстановлений предмет. Напис німецькою мовою: «*Gemeinde Turia Porosko* (Община Тур'я Порошко)». Печатка Дубриничів кінця XIX століття, що знаходиться в Закарпатському обласному архіві в Берегові, не має малюнка. Напис угор-

ською: «Печатка поселення Дубринич». Я. І. Штенберг, працюючи в Національному архіві Угорщини, разом з угорським колегою виявили печатку с. Тур'ї Ремети за 1846 р., на якій зображено легендарного листоношу Федора Фекете з палицею в руці і в характерному головному уборі. Навколо печатки напис угорською: «Печатка Тур'їх Реміт Ужанського комітату». Щодо найстарішої печатки Тур'ї Ремети, Я. І. Штенберг повідомляє: «В обласному архіві в Берегові збереглася більш рання печатка села. На ній зображення частково стерте, але судячи з усього, тут виведена черепаха – символ неквапливості, спокою і мудрості. Цю емблему змінила постать Федора Фекети» [30:11]. Щодо печатки с. Зарічово, то, на думку Я. Штенберга, вона відома із середини XIX ст.: «На печатці села зображено церкву (треба гадати, що церква села), а поряд високе дерево. Напис німецькою і церковнослов'янською мовами: «*Gemeinde Zaritschof*» (Зарічоф), Печатка весі Зарочівскія. 1858» [30:11].

Серед печаток Виноградівщини Я. Штенберг описав відбитки населених пунктів Виноградова, Шаланок, Чорнотисова. Зображення виноградаря в одязі угорського гусара, що тримає в руці одне велике гроно винограду, – на печатці міста Виноградова 20-30-х років минулого століття; навколо герба печатки напис чеський та український: «*Obesni úrad SEVLUS*, уряд громадський Севлюш. На печатці села Шаланки XVIII ст. «у центрі щита, обвитого декоративним вінком, три зуби дракона. Латинський напис на печатці навколо герба гласить «Печатка містечка Шаланки». Виявлено також давнішу печатку (XVI або XVII ст.). На ній теж зуби дракона, та значно примітивніше виконання малюнка» [31:13]. Відома печатка с. Чорнотисова (до 1944 р. – Чорний Ардів) за часів революції 1848-1849 років, на ній надпис: «Угочанський комітат. Чорноардів. 1849» [31:13].

Серед населених пунктів колишнього комітату Мараморощ Я. І. Штенберг подав описи печаток Хуста, Вишкова (Вішк), Тячева, Буштина, Рахова, Великого Бичкова (Нодь Бочко) та Ясіня. На XVII ст. у п'яти коронних міст у полі печатки козел – символ Вишкова (Вішк), орел у верхньому лівому куті – символ Тячева, стріла пронизує орла – символ Хуста, а голови зубра – символи Сігета і Довгого Поля, а навколо поля щита печатки напис латинською мовою: «Печатка п'яти привілейованих міст Мараморського комітату Вишкова, Хуста, Довгого Поля, Сігета, Тячева». У 20-30-х рр. минулого століття відома печатка Хуста із зображенням руїни Хустського замку, а навколо печатки напис російською і чеською мовами: «Городъ Хустъ – Округъ Хустъ, Mesto Chust – Okres Chust». Щодо печатки Вишкова, то Я. Штенберг констатував: «На печатці села 1620 року зображено гірського козла, виведеного крупним планом на печатці п'яти коронних міст XVII століття. Напис угорською мовою: «Місто Вишк. Ісус. 1620» [32:11]. Перша печатка Тячева відноситься до 1608 року. На печатці зображено орла. А навколо зображення напис угорською мовою: «Місто Тячів. 1608». У 20-30-х рр. минулого століття відома печатка Буштина, на якій зображено граблі, коса і

бджолиний вулик. А навколо зображення напис чеською та українською мовою: «obesni ugrad v bustine – okres tiasevo. Громада Буштина». Щодо печаті м. Рахів, Я. Штенберг повідомляв наступне: «Стара печать Рахова не виявлена. Нам відомі два варіанти емблеми 20-30 років нашого століття, які, очевидно, відображають мотиви попередньої печаті. На одній з них зображено голову оленя. На ній напис чеською, а також українською мовою, який гласить «сѣльський уряд Рахов. Обесні úgrad Rachov». Відома й інша печатка Рахова, на якій олень, що стоїть, дивиться геральдично вправо» [33:12]. Щодо печаток Великого Бичкова та Ясіня Я. Штенберг констатував: «На печаті Великого Бичкова 1844 року зображено селянина, який у поті чола оре землю двома волами. На ній напис угорською мовою: «Печать поселення Великий Бочко. 1846». Виявлено також овальну печать Великого Бичкова 1781 року. На ній у пишному обрамленні в стилі бароко зображення того ж землероба, що оре волами. Судячи з напису, це печать казенного складу по зберіганню солі та іншої продукції, що була тут. Навколо своєрідного герба латинською мовою написано: «Печать казенного (камерального) депо Бочко. 1781»... На печаті Ясіня 1863 року дерево, під яким чоловік пасе кіз... Напис угорською мовою: «Печать поселення Керешмезе 1863» [33:12].

Серед печаток сучасних Великоберезнянського та Міжгірського районів Я. Штенберг приділив увагу наступним населеним пунктам: Великий Березний («На печаті Великого Березного першої половини XIX століття в обрамленні лаврового вінка герб Угорщини. Напис угорською: «Печать міста Великий Березний»), Малий Березний («На печаті села першої половини XIX століття примітивний малюнок головної примітності села – монастиря. Латинський напис гласить: «Печать Малого Березного»), Люта («Зображуваний на печаті першої половини XIX століття, так само, як і на емблемі Рахова, олень, – одна із улюблених тварин в геральдиці... Напис угорською мовою: «Поселення Люта»), Міжгір'я – стара назва Волове («Печать села Волового 50-х років XIX ст. – зображено вола і шестикутну зірку. Примітністю цієї печаті є напис кирилицею: «Печать села Волового»), Присліп («На печаті 1842 року – примітивний малюнок, на якому зображено гірського козла, що стоїть на задніх ногах, який зустрічається і на гербі Марамороського комітату. Напис угорською мовою: «Печать поселення Присліп. 1842») [34:13].

Усі ці нариси Я. Штенберга зацікавили мукачівця О. Філіппова, який за короткий час здійснив низку публікацій, присвячених сфрагістиці Мукачєва, Мукачєвщини та Закарпаття. Результатом довготривалих наукових пошуків протягом 2002-2012 рр. в Державному архіві Закарпатської області в м. Берегово стало видання праці О. Філіппова про історичну символіку поселень сучасного Мукачєвського району, що вийшла друком у 2012 р. У давнину ці поселення були у складі комітату Берег: Бабичі, Белашовці, Барбоє, Баркасове, Белебово, Бенедиківці, Березинка, Бистриця, Бобовище, Брестів, Буко-

винка, Вільховиця, Верхя Визниця, Нижня Визниця, Гандеровиця, Герцівці, Глинянець, Горонда, Грабівниця, Грабоє, Грибівці, Нове Давидкове, Старе Давидкове, Дерцен, Ділок, Дубини, Жборівці, Жнятине, Жукове, Завидове, Залужжя, Зняцеве, Зубівка, Іванівці, Ільківці, Кайданове, Кальник, Кендерешів, Кленовець, Клочки, Ключарки, Клячанове, Кольчине, Копинівці, Верхній Коропець, Нижній Коропець, Косине, Крите, Кузьмине, Кучава, Руська Кучава, Куштановиця, Лавки, Лалове, Лецовиця, Лісарня, Лохове, Ленювці, Великі Лучки, Макарове, Медведівці, Микулівці, Мукачєве, Негрово, Новоселиця, Обава, Павшин, Паланок, Підгород, Підгоряни, Підмонастир, Пістрялове, Пузняківці, Ракошино, Ромочевиця, Росвигово, Руське, Серне, Синяк, Софія, Станове, Страбичове, Тростяниця, Форнош, Фрідешово, Чабин, Червенеє, Черевці, Чинадієє, Чомонин, Чопівці, Шелестово, Шенборн, Шкуратівці, Щасливе, Яблунів [19:16-84]. О. Філіппов подав різні назви сіл, міста Мукачєва, короткі статистичні дані про віросповідання жителів населених пунктів вказаного району, подав та описав відбитки печаток сіл, їх легенди, діаметр печаток, які використовувались у ділових документах (Додаток 1) [20:18].

Ще одним результатом довготривалих наукових пошуків протягом 1992-2012 рр. стало видання іншої праці О. Філіппова, присвяченої сфрагістиці міського герба Мукачєва, якій передували ще раніші публікації автора про образ св. Мартіна як у наукових [16:95-97], так і періодичних виданнях [17:4; 18:12]. Олексій Філіппов описав латунну матрицю печатки (20×36 мм, 50 мм – довжина рукоятки) 1652 р.: «У полі печатки – зображення звичайної постаті священика, який лівою рукою тримає єпископський посох, а правицю підняв для благословення. Легенда по краю печатки 5 мм латинською «*oppidi Munkacs*» (Іл. 8) [20:37]; таку саму печатку 1791 року (20×36 мм), відбиток печатки на документі 1816 року з червоного сургучу, овальна 20×35 мм, зображення священика (Св. Мартін – авт.), а легенда на краю печатки гласить «*oppidi Munkács*».

На інших печатках м. Мукачєва зображено св. Мартіна на коні, де святий відтинає шмат свого плаща жebraкові: кругла печатка 1844 р. з червоного сургучу, з угорською легендою по краю печатки: «*Szabad Munkács város pecsétje 1844*» [20:38]; відбиток чорнильної круглої печатки (діаметр 37 мм) 1873 р. – із зображенням св. Мартіна на коні, який дає частину свого плаща бідняку, з угорською легендою (завширшки 5 мм): «*Munkács város rendezett tanácsa 1873*» [20:39], «Відбиток печатки 1902 року виготовлення на документі 1914 року: чорнильна, кругла, діаметром 36 мм. У полі печатки – зображення в тинктурі міського герба «Святий Мартін» у щиті німецької форми. З короною, верхівка герба трохи змазана. Легенда покраю печатки угорською «*Bereg vármegye Munkács r.t. város 1376-1902*» [20:39]. Образ Святого Мартіна в щиті з короною відомий на відбитках печаток 1902, 1916, 1923, 1925 рр., а на відбитках печаток 1928 р. (Додаток 2), 1929, 1933, 1938, 1943 рр. – без корони [20:39-40].

Висновки і перспективи. Автор у статті спробував оцінити сфрагістику в науковій спадщині Т. Легоцького, Я. Штенберга та О. Філіппова. Т. Легоцький вперше опублікував описи відбитків сургучних печаток комітату Берег, котрі були введені в діловий обіг протягом 1844-1863 рр., а також найдавніші печатки міст Берегова та Мукачева. Проф. Я. Штенберг опублікував сфрагістичні нариси про 54 населені пункти сучасної Закарпатської області, охопивши майже всі районні центри. Нещодавно О. Філіппов видав своє сфрагістичне дослідження про печатки (відбитки печатей) приблизно 100 населених пунктів сучасного Мукачівського району. Проте, по-перше, з усіх районів Закарпаття на сьогодні ми маємо тільки одне видання про печатки Мукачівського району. По-друге, описи печаток комітату Берег (сучасні Берегівський, Воловецький, Іршавський, Мукачівський, Свалявський райони Закарпаття), опубліковані Т. Легоцьким, повинні бути доповнені ілюстративним сфрагістичним матеріалом, який зберігається в архівах Угорщини та України. По-третє, слід продовжити сфрагістичні пошуки печаток Виноградівського, Міжгірського, Рахівського, Тячівського, Ужгородського, Хустського районів в музейних та архівних установах України, Словаччини, Румунії та Угорщини. І насамкінець, по-четверте, на основі печатей та їх відбитків можна відтворити герби, гербові печаті населених пунктів Закарпаття.

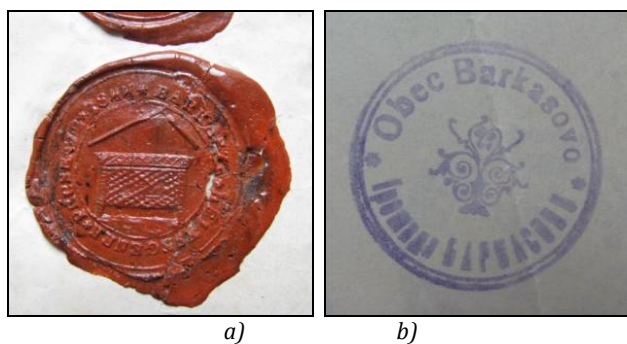
Додаток 1

Витяг із книги О. Філіппова «Історична символіка поселень Мукачівського району» Баркасове 89654

(hu: **Barkaszó**, cs: **Barkasovo**, rus: **Баркасово**)

Село відоме з 1312 року. Його заснував син магістра Данієла Томас разом із Міклошем Фелунгом.

У 1824 році тут проживали угорці, які були реформатськими вірниками. У 1880 році в 174 хатах жили 977 осіб. У 1921 році в селі нараховувалося 1275 жителів (628 чоловіків і 647 жінок). За національною ознакою були 9 чехословаків, 58 руських, 1080 мадярів, 109 євреїв, 19 іноземців. За конфесійним складом статистика нарахувала 95 римо-католиків, 166 греко-католиків, 859 євангелістів-реформатів, 151 ізраеліта, 4 інших. У 1930 році в селі було 1630 жителів, із них 38 чехословаків, 230 русинів, 1156 мадярів, 139 євреїв, 48 німців, 19 іноземців. За конфесійним складом нараховувалося 127 римо-католиків, 265 греко-католиків, 1074 євангелісти-реформати, 14 православних, 139 ізраелітів, 11 інших.

a)

b)

a) **Нш:** з червоного сургучу, круглий, діаметр 36 мм. У центрі поля печатки: ясла, над ними розкритий цін (го-

vátkos szuszék, felette egy kiterjestett csép). *Легенда завширшки 5 мм угорською «Barkaszó helységének pecsétje 1844»;*

b) **Čs:** чорнильний, круглий, діаметр 34 мм. *Легенда чеською і руською «Обес Barkasovo. Громада Баркасово» [19:18-19].*

Додаток 2

Печатка Мукачева в чехословацьку добу

Перша світова війна 1914-1918 років змінила не лише попередні кордони багатьох європейських країн, але й державний устрій в багатьох із них. Замість середньовічних монархій з'явилися демократичні республіки, в яких державна влада належала не одній династії, а всім громадянам держави. Виникла потреба й у зміні символіки.

Наприкінці травня – на початку червня 1921 року Цивільна управа Підкарпатської Русі в Ужгороді звернула увагу жупанських урядів в Берегасі, Ужгороді, Мукачеві, Акна Слатині на протиправне вживання у діловодстві окремих нотарських і сільських установ печаток з написами легенд угорською мовою. На той час цим урядам, які входили до складу державної виконавської влади Чехословаччини, дозволялися написи на печатках лише урядовою мовою (31).

У вересні того ж року Міністерство внутрішніх справ ЧСР, до функціональних обов'язків якого входило також питання регулювання печаток органів влади, звернулося до шефа Цивільної управи Підкарпатської Русі в Ужгороді з нагадуванням про те, що на засіданні 23 березня 1921 р. у Празі Міністерська рада встановила засади створення металевих і каучукових урядових печаток для всіх державних структур. Цим правилам мали відповідати й печатки низових нотаріатів і сільських урядів (32).

20 березня 1923 року в Мукачівському жупанському уряді на прохання Президії Політичної управи Підкарпатської Русі в Ужгороді з'явився проект ліквідації магістратів на території краю. Пропонувалося міста з самоврядними магістратами Мукачево і Берегово адміністративно перетворити у великі села та приєднати їх до Мукачівського і Тисогатського районів (33).

3 квітня 1924 року міський староста Петр Петрігалла підписав Організаційний статут міста Мукачево, який прийняли того ж дня Представницькі збори міста.

У березні 1925 року Міністерство внутрішніх справ ЧСР знову нагадало тепер уже Політичній управі Підкарпатської Русі про те, що на території краю місцевими органами влади використовуються неправильні печатки. У відповідь жупанські уряди зібрали і надіслали в Ужгород зразки печаток всіх окружних управлінь, сільських рад і урядів (35).

Такий спосіб перевірки на відповідність правилам геральдики тих сфрагістичних предметів, з якими працювали органи місцевої влади, виявив у грудні 1925 року, зокрема, те, що Мукачівський магістрат неправильно використовував написи і символіку на своїх печатках. Активне листування між начальником Мукачівського жупанського уряду Тоупаликом і старостою міського магістрату Петром Петрігаллою призвело до прийняття рішення щодо ліквідації на гербі Мукачево монархічного символу – князівської корони, розташованої над щитом герба. Раніше вона відповідала статусу Мукачево як самоврядного міста в Угорському королівстві. До 12 години 6 березня 1926 року ліквідацію цієї корони на всіх печатках магістрату здійснив спеціально запрошений гравер [20:28-29].

... 22. Відбиток печатки без вказування року виготовлення на документі 1928 року: чорнильна, кругла, діаметром 36 мм. У полі печатки – зображення без тинктури міського герба «Св. Мартін» у щиті німецької форми, без

корони. Легенда по краю печатки завширшки 10 мм російською, чеською та угорською «Городъ Мукачево съ установленнымъ магистратомъ. Město Mukačevo se zřísleným magistrátem. Munkács r. t. város» // ДАЗО – Ф. 1554 [20:42].

1

2

1. Відбиток печатки міста Берегова 1. Фото І. Миськова
2. Відбиток печатки міста Берегова 2. Фото І. Миськова

3

4

3. Ликвідований відбиток печатки Берегова 2. Фото М. Єрьомкіної
4. Відбиток печатки із зображенням Св. Мартіна. Фото І. Миськова

5

6

5. Печатка Березького комітату ХІХ ст. (Закарпатський краєзнавчий музей). Фото І. Миськова
6. Відбиток печатки поселення Берег Сент-Міклош. 1843 р. Фото О. Філіппова

7

8

7. Відбиток печатки Ужгорода ХVІ ст., знайденої Я. Штернбергом
8. Матриця печатки Мукачева 1652 р. Фото О. Філіппова

ЛІТЕРАТУРА

- Гречило А. Українська міська геральдика. – Київ–Львів, 1998. – 191 с.
- Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України (XIV – I пол. XX ст.). – К.: Брама, 2001. – 400 с.
- Гречило А. Українська територіальна геральдика. – Львів: Інститут української археографії ім. М. С. Грушевського, Українське геральдичне товариство, 2010. – 280 с.
- Державний архів Закарпатської області. – Ф.10. Наджупан Бережской жупы. 1342-1800. – Оп. 4. – Спр. 386. Переписка с окружными начальниками об изготовлении новых печатей для окружных и сельских управлений. 6 февраля 1863 – 3 апреля 1864 гг. – 88 арк.
- Ілько В. Деякі питання історії Мароморощини доби феодалізму (до середини ХІХ ст.) // *Relatii româno – ucraieniene, istorie si contemporaneitate*. – Satu-Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 1999. – Р. 201-211.
- Кобаль Й. Післямова // *Lehoczky T. Bereg vármegye. – Ungvar: Grazsda KFT – KMKSZ, 1995. – Old. 291-299.*
- Куликовський В., Мариконь Б. Печатки, герби міст і сіл Закарпаття. – Ужгород, 2010. – 112 с.: іл.
- Легоцький Тиводар // *Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі*. – Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2001. – С. 231-232.
- Легоцький Т. // *Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник*. – Ужгород: Патент, 1999. – С. 105-106.
- Мариконь Б., Ньорба В. Геральдика Закарпаття. Герби і печатки міст, сіл та селищ. – Ужгород: Краєвиди Карпат, 2010. – 96 с.
- Миськов І. Проблема походження назви та символів м. Берегова // *Carpatika – Карпатика*. – Вип. 34. – Ужгород, 2006. – С. 217-228.
- Миськов І. О., Федак М. В. Назва та символіка Мукачева в документах ХІІІ – першої половини ХVІ ст. // *Carpatika – Карпатика*. – Вип. 36 – Ужгород, 2007 – С. 202-218.
- Панченко В. Міські та містечкові герби України. – К.: Просвіта, 2000. – 204 с.: іл.
- Приймич М. Колір нації чи маніпуляції // *Екзиль: науково-мистецький часопис*. – 2007. – №3 (8). – Ужгород: Гражда, 2007. – С. 10-12.
- Професор Штернберг Яків Ісакович. Бібліографічний покажчик. – Ужгород: Патент, 1994. – 90 с.
- Філіппов О. Святий Мартін на білому коні // ІІІ наукова геральдична конференція. – Львів, 1993. – С. 95-97.
- Філіппов О. Під плащем Святого Мартіна // *Новини Мукачева*. – 1994. – 12-19 травня. – № 20-21. – С. 4.
- Філіппов О., Федак М. До питання про геральдику міста // *Старий Замок*. – 1998. – 13 серпня. – № 50-51 (54-55) – С. 12.
- Філіппов О. Історична символіка поселень Мукачівського району. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2012. – 88 с.: іл.
- Філіппов О. Під плащем Святого Мартіна (Історія герба м. Мукачево 1376–1943 рр.). – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2012. – 68 с.: іл.
- Штернберг Я. І. Регіональні герби краю. Герб Мукачева // *НЗ*. – 1991. – 9 лютого. (№ 22-23). – С. 13. – (Геральдика Закарпаття).
- Штернберг Я. І. Регіональні герби краю: Герб Сваляви, Волівця і Нижніх Воріт. Опис герба Сваляви. Гербові печаті Волівця і Нижніх Воріт // *НЗ*. – 1991. – 16 лютого. (№32-33). – С. 13. – (Геральдика Закарпаття).
- Штернберг Я. І. Міські та містечкові герби краю: (Емблематика Іршавщини. Емблема Ільниць. Емблема Білок і Довгого. Емблема Імстичева.) // *НЗ*. – 1991. – 23 лютого. (№37-38). – С. 12. – (Отчий край. Історія).
- Штернберг Я. І. Міські та містечкові герби краю. Герб Берегова (Легенда і дійсність. Опис печаті й герба. Під знаком золотого лева. Спроба створення нового герба) // *НЗ*. – 1991. – 2 березня. (№42-43). – С. 11. – (Отчий край. Історія).

25. Штернберг Я. І. Герби містечок Берегівщини: (Вари. Береги і Касонь. Легенда про пустельника і герб Зміївки) // НЗ. – 1991. – 16 березня (№ 51-52). – С. 12.

26. Штернберг Я. І. Міські та містечкові герби краю: 3 емблематики Мукачівщини (Чинадієво. Великі Лучки. Ракошино) // НЗ. – 1991. – 23 березня. (№ 56-57). – С. 11. – (Отчий край. Історія).

27. Штернберг Я. І. Міські та містечкові герби краю: Емблеми приміських сіл Мукачева (Емблеми Оросвигова і Підмонастиря. Емблема Паланка і Підгорода. Емблема Підгорян. Емблема Шелестова і Фрідешова) // НЗ. – 1991. – 30 березня. (№ 61-62). – С. 11. – (Отчий дім. Історія).

28. Штернберг Я. І. Герби краю (Ужгорода та району) (Герб Ужгорода. Древності Ужгородщини. Виявлено старий герб міста. Під знаком виноградної лози) // НЗ. – 1991. – 6 квітня. (№ 66-67). – С. 11. – (Історія).

29. Штернберг Я. І. Міські та містечкові герби краю: 3 емблематики Ужгородщини: (Печать Чопа. Емблеми Середнього та Великої Доброні. Печати Дравець, Радванки і Доманинець) // НЗ. – 1991. – 13 квітня. (№ 70-71). – С. 12.

30. Штернберг Я. І. Міські та містечкові герби краю: 3 емблематики Перечинщини (Емблема Перечина. Емблеми Порошкова і Дубриничів. Листоноша на сільській печаті [Тур'ї Ремети], «Печать весі Зарічовській») // НЗ. – 1991. – 20 квітня. (№ 75-76). – С. 11. – (Отчий дім. Історія).

31. Штернберг Я. І. Із емблематики Виноградівщини: Міські та містечкові герби краю (Герб Виноградова. Гери Королева і Вилока. Емблеми Шаланок і Чорнотисова) // НЗ. – 1991. – 27 квітня. (№ 80-81). – С. 13.

32. Штернберг Я. І. Міські та містечкові герби краю: Герби королівських міст Марамороша (Герб Хуста. Герб Вишкова) // НЗ. – 1991. – 18 травня. (№ 92-93). – С. 11. – (Отчий дім. Історія).

33. Штернберг Я. І. Міські та містечкові герби краю: з емблематики Тячівщини і Рахівщини (Герб Тячева. Емблема Буштина. Рахів. Емблема Великого Бичкова і Ясіня) // НЗ. – 1991. – 25 травня. (№ 97-98). – С. 12. – (Отчий край. Історія).

34. Штернберг Я. І. Міські та містечкові герби краю: з емблематики Великоберезнянського та Міжгірського районів (Великий Березний і Люта. Міжгір'я і Присліп) // НЗ. – 1991. – 8 червня. (№ 107-108). – С. 13. – (Геральдика Закарпаття).

35. Штернберг Я. І. Герб Вишкова // Хуст над Тисою: (900-річчю міста Хуста присвячується) / Упор. І. І. Губаль. – Ужгород: Бокор, 1992. – С. 11-12.

36. Штернберг Я. І. Герб Хуста // Хуст над Тисою: (900-річчю міста Хуста присвячується) / Упор. І. І. Губаль. – Ужгород: Бокор, 1992. – С. 11.

37. Lehoczky T. A Bereszasi régi pecseteről // Századok. – II füz. – Budapest: Nyomatott az a Athenaeum R. Társulat könyvnyomdájában, 1868. – Old. 720-728.

38. Lehoczky T. Munkács város pecsétje // Századok. – II füz. – Budapest: Nyomatott az a Athenaeum R. Társulat könyvnyomdájában, 1873. – Old. 136-137.

39. Lehoczky T. Bereg megye cimere, pecsétje és színei // Lehoczky T. Bereg vármegye monographiaja. – I köt. – Ungvárott: Nyomatott pollacsek miksa könyvnyomdájában, 1881. – Old. 307-310.

40. Lehoczky T. Községi pecsétek // Lehoczky T. Bereg vármegye monographiaja. – I köt. – Ungvárott: Nyomatott pollacsek miksa könyvnyomdájában, 1881. – Old. 443-459.

41. Lehoczky T. A Bereszasi régi pecseteről // Lehoczky T. Bereg vármegye monographiaja. – III köt. – 1 rész. – Ungvárott: Nyomatott pollacsek miksa könyvnyomdájában, 1881. – Old. 115-118.

42. Lehoczky T. Munkács város pecsétje // Lehoczky T. Bereg vármegye monographiaja. – III köt. – 2 rész. – Ungvárott: Nyomatott pollacsek miksa könyvnyomdájában, 1881. – Old. 450-452.

43. Lehoczky T. Bereg vármegye. – Ungvar: Grazsda KFT – KMKSZ, 1995. – 300 old.

УДК 94(470=943/65)“20”

Олександр МАЛЕЦЬ,
доцент кафедри суспільних дисциплін
Мукачівського державного університету,
кандидат історичних наук,
м. Мукачево, Україна

Наталія МАЛЕЦЬ,
доцент кафедри української мови
Ужгородського національного університету,
кандидат історичних наук,
м. Ужгород, Україна

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК РУМУНІВ ЗАКАРПАТТЯ 1944-90 рр. ХХ СТОЛІТТЯ

Малець О. О., Малець Н. Б. Етнокультурний розвиток румунів Закарпаття 1944-1990 рр. ХХ ст. У статті розглядається період встановлення радянської влади в Закарпатті. У радянські часи офіційні суспільні науки старанно уникали питання про роль румунів Закарпаття та їхньої культури в процесах історичного, соціального і культурного розвитку краю. Якщо такі питання і піднімалися, то виключно розглядалися під кутом зору «пролетарського інтернаціоналізму», «радянського патріотизму» і «благородного впливу культури великого російського народу». Радянська наука ігнорувала вивчення етнополітичних процесів, в тому числі таких, як взаємовідносини етнічних і національних меншин Закарпаття з державою і між собою.

Ключові слова: істориографія, румуни, етнос, процеси, культура, освіта, розвиток.

Малець А. Е., Малець Н. Б. Етнокультурное развитие румын Закарпатья 1944-1990 гг. ХХ века. В статье рассматривается период установления советской власти в Закарпатье. В советское время официальные социальные науки всячески избегали вопросов о роли румын в Закарпатье и их культуры в процессе исторического, социального и культурного развития. Если такие вопросы и поднимались, то исключительно с точки зрения «пролетарского интернационализма», «советского патриотизма» и «благородного влияния культуры великого русского народа».

Ключевые слова: историография, румыны, этнос, процессы, культура, образование, развитие.

Malets A., Malets N. Ethnocultural development of Romanians Carpathians 1944-1990 of the 20th century. The article is considered the period of establishment of Soviet power in Transcarpathia. In Soviet times, the official social sciences assiduously avoided questions about the role of Romanians and their culture in processes of historical, social and cultural development. If such questions raised, then exclusively examined under the angle of «proletarian internationalism», «Soviet patriotism» and «the noble influence of the culture of the great Russian people». The Soviet science ignored the study ethno-political processes, such as the relationship between ethnic and national minorities of the State and the Region, avoided problems of ethnic and political views, orientation of the ethno-political behaviors, feelings, values, etc.

Keywords: historiography, Romanians, ethnic features, processes, culture, education, development.